

ТЕМА СЕЛЯНСТВА У ТВОРЧОСТІ ОНОРЕ ДЕ БАЛЬЗАКА

У статті проаналізовано селянську тематику у творчості Оноре де Бальзака на основі життєвих, соціально-політичних і творчих поглядів письменника та його зв'язків з Україною.

Ключові слова: епічний роман, селянська тематика, класова боротьба, диференціація селянства, лихварство, реалізм, дворянство, сільська буржуазія, земельне питання, соціальні прошарки.

Vasyliuk G. The Theme of Peasantry in Honoré de Balzac' Works.

This article deals with the peasant theme in Honoré de Balzac' works based on the attitude to life, social, political and creative views of the writer and his connections with Ukraine.

Key words: epic novel, peasant theme, class fighting, differentiation of the peasantry, usury, realism, aristocracy, rural bourgeoisie, land question, social element.

Оноре де Бальзак — письменник всеохопний та багатогранний. Вихор його авторської геніальності в поєднанні з ураганом пристрасей героїв та філософською багатовимірністю тем, проблем і характерів у творах — основа енциклопедизму епопеї «Людська комедія», що принесла своєму творцю справжнє безсмертя. Невичерпним джерелом для роздумів залишаються творіння Бальзака для мільйонів читачів і досі, а критики знаходять у його таланті щоразу нові грані. І все ж серед широкої палітри науково-популярних досліджень, присвячених одному із засновників критичного реалізму в європейській літературі, недостатньо висвітленою видається нам тема селянства у творчості Бальзака. У контексті вивчення життєвого та творчого шляху Бальзака ідейно-політичні аспекти цієї теми висвітлювали В. Бахмутський, Л. Гроссман, Б. Реїзов, В. Гриб, С. Цвейг, Д. Наливайко. Роботи українських дослідників (Д. Затонського, П. Вакулюка, Т. Дорогих, В. Слободяника, І. Кушнір) часто торкаються зазначеної проблематики лише опосередковано. Ідейно-художні особливості, філософська спрямованість, детальна характеристика образів роману «Селяни», як і інших творів з «етюдів сільського життя» (зокрема присвячених темі сільської інтелігенції), — усе це ще потребує глибокого вивчення з боку українських критиків.

Метою нашої роботи є аналіз селянської тематики в романі «Селяни» Бальзака.

Мабуть, це закономірно і символічно, що Бальзак, дідівська кров якого, як і молоко його годувальниці, навік залишили в майбутньому письменникові селянське коріння, останній свій епічний роман писав про село, вважаючи книгу «Селяни» «найзначнішою з усіх задуманих» [2]. Не дивно, що селяни, їх непроста доля та вікова боротьба за землю, — тема, що цікавила Оноре де Бальзака завжди, але потребувала осмислення в часі та просторі.

Так склалося, що доля подарувала письменникові можливість побачити українське селянство під час подорожей до України, де він провів загалом більше двох років. У Верхівні Бальзак, вивчаючи побут, звичаї, місцевий колорит «царства хлібів» та «справжнього раю» [1, с. 178], все ж не усвідомлював історичної, географічної та етнічної своєрідності України, не надавав значення особливостям її тогочасного суспільно-економічного та політичного становища [1, с. 176]. У зображенні Бальзака українські селяни виглядають «щасливими пейзажами, які ведуть безтурботне, майже ідилічне існування в мальовничих селах серед родючих нив» [1, с. 182]. «Всюди, — пише Бальзак, — я бачив групи селян і селянок, які йшли на роботу або повертались додому дуже весело, безтурботною ходою і майже завжди з піснями» [1, с. 182]. А щасливими, на думку письменника, їх робило кріпосне право, піклування поміщиків: до них ще не торкнулася породжена революцією буржуазна цивілізація, здириство лихварів з їх вовчими законами ще не увійшло трагедією в їхнє життя. Але класова боротьба між поміщиками та селянами точилася і в Україні 30—40-х років XIX ст.; вирубка лісів, підпали виразили загальну ненависть до багатіїв. Небіж Ганської С. Ржевуський писав у спогадах, що українські селяни люто ненавиділи Ганського, маючи всі підстави вважати його «жорстоким і скаредним тираном» [1, с. 189]. Про це довідався Бальзак із листів Ганської. Сама ж безкінечна і всепоглинаюча пристрасть до землі, трепетне до неї ставлення, бажання мати у власності — риса для українського селянина, можливо, навіть більш характерна, ніж для представників селянства інших країн, що переконливо довели у своїх творах кращі українські прозаїки та поети.

З неприхованою тривогою писав Бальзак про галицьке повстання 1846 року. «Усі повстали, там не щадять нікого» [1, с. 192]. Саме тоді працював письменник над другою частиною роману «Селяни», зі сторінок якої, подібно бурхливій річці, вихлюпнулась на Монкорне та його дружину селянська ненависть, в основі якої жорстока боротьба між багатством і бідністю незалежно від країн чи століть. Чи не особисті переживання за долю Ганських у ті непрості часи допомогли письменнику зобразити протиріччя між селянами та землевласниками з такою гостротою та розумінням справи?! Відкидати вплив «української теми» на відображення диференціації селянства у його боротьбі за землю (роман «Селяни») неможливо, хоча і перебільшувати не варто.

Зрозуміло, «Селяни» стали новою сходинкою в еволюції Бальзака-реаліста. Це підсумковий роман у системі творів, присвячених французькому селу («Сільський лікар», 1833; «Сільський священик», 1839). За землю в ті часи боролися три табори: дворянство, буржуазія і селянство. Останніх було найбільше, але в них було найменше сил і можливостей. Перша назва роману «Великий власник» (1834) говорила про те, що селянство як самостійно діюча сила ще не вийшло на арену зображуваної боротьби; а в питанні землі протистоять один одному в основному дворяни і буржуазія. Тільки наступний варіант назви «Хто з землею, той з війною» (1838) зробить селян активними учасниками «земельного питання». Однозначно акцентуючим стане остаточний варіант назви — «Селяни» (1844), у якому вже чітко названі герої, що складуть основу головного конфлікту [3]. Назва лаконічна, але знакова і багатогранна.

Відомо, що Бальзак симпатизував дворянам, але не міг не усвідомлювати, що дворянство з часом втратило характерний для нього ореол благородства і доброти. На зміну д'Еспарам прийшли Растіньяки. Саме тому Монкорне в романі далеко не ідеальний. Від самого початку автор натякає на його поразку в боротьбі з новими соціальними силами, що заявили про себе після 1789 р.

«Голова його свідчить про левовий характер, голос його із тих голосів, що можуть скомандувати атаку в самому розпалі бою, але сміливість його — тільки сміливість сангвініка, йому бракує розуму і кругозору, він здається титаном, але приховує в собі карлика» [2]. Але і селянство в цій боротьбі не стає переможцем (історично воно не готове заявити про себе як клас, наповнене протиріччями та диференційоване). У романі поєдинок за землю виграє сільська буржуазія в образі лихваря Рігу та колишнього управителя егським маєтком Гобертена. А станеться це не лише тому, що вони хитрі, зажерливі, не рахуються ні з чим, усвідомлюють важливість використання зв'язків свояцтва, що дало можливість підкорити собі керівництво краєм, але ще й тому, що їх підтримало селянство. Революція розбудила широкі селянські маси, дала їм віру в майбутнє, а Реставрація Бурбонів знищила державний земельний фонд, призначений для продажу селянам. Тепер отримати землю можна було лише з рук таких ділків, як Рігу чи Гобертен. Це і зробило сільських трударів потенційними союзниками буржуазії, хоча її жорстокість і цинізм перевершував гніт поміщиків. Усвідомлюючи обставини, що склалися, піднесені революцією найспритніші

представники буржуазії використовували селян в боротьбі з дворянами. *«У народних революцій нема лютіших ворогів, ніж люди, яких вони піднесли»*, — стверджує голосом народу автор роману [2]. Розбагатівши, представники буржуазії ставляться до всіх як до джерела прибутків! Скільки скептицизму в тому, як Рігу, сідаючи у тарантас, говорить: *«Вперед, громадяніне!» «Син 1793 року, — пояснює автор, — завжди пускав цей жарт проти революції»* [2]. Важливо, що і селянство сприймає союз з буржуазією як тимчасову угоду, визріває бунт низів. Разом з героями роману читач відчуває наростання народного гніву — страшного своєю ненавистю. Усвідомлення, що, оволодівши такою грізною силою, скориставшись її перевагами і недоліками, можна досягти перемоги, швидко прийшло до буржуа і лихварів, бо вони тісніше пов'язані з народними масами. Дворянство, до якого автор ставиться з симпатією, все ж недооцінило можливості цього соціального класу.

Селянство в Бальзака — складна диференційована єдність, сповнена внутрішніми протиріччями. Різниця між типовими представниками цього класу очевидна, і вона породжена їх матеріальним станом, насамперед наявністю землі та можливістю подальшого збагачення.

Типовим представником пристосуванців є Франсуа Тонсар — селянин, що вже виламався зі свого класу, *«розв'язавши завдання сполучення ледарського життя з працьовитим, роблячи ледарство прибутковим, а працю — мізерною»* [2]. Крім земельної ділянки, що приносить йому немалий дохід, він має шиночок *«Великі-ГУ-сині»* — *«справжнє гадюче гніздо, де підтримувалася живуча і отруйна, палка й діяльна ненависть пролетаря та селянина до хазяїна та багатія»* [2]. Тут селяни шукають захисту, навіть якщо й насправді винні. Нова соціальна роль змінила Тонсара: зневажливе, зверхне ставлення до інших селян — його характерна риса. Саме такі люди стали у французькому селі тим прошарком, що об'єднав Рігу-Гобертенів з простими селянами, які прагнуть заволодіти земельним наділом за рахунок маєтку Монкорне.

Сільська біднота представлена в романі образом Нізрона. Автор зобразив героя з явною симпатією. *«Цей стариган, бланжійський Арістід, розмовляв небагато, як і всі шляхетні жертви омани, що кутаються в мантію покірливості долі, але ніколи не проминав нагоди таврувати зло; селяни боялися його, як злодії бояться поліції. Він не бував і шести разів на рік у «Великих-ГУ-синіх», хоч його там*

завжди зустрічали з пошаною. Старий проклинав відсутність любові до ближнього в багатіїв, їхній егоїзм обурював його, і це ніби пов'язувало його з селянами. Через це про нього й казали: «Дядько Нізрон не любить багатіїв, він — з наших». Нізрон, що довше за всіх лишився республіканцем, вірить в народ, який *«живе тяжким життям, а не вмирає, за нього час!»* [2] Непросте життя сільського старійшини, третейського судді у різних спірних питаннях здається простим селянам бездоганним, а сам він — справедливою і чесною людиною.

Таким чином, селянство в романі представлене різними соціальними прошарками. Оноре де Бальзак — насамперед реаліст. У жодному разі він не ідеалізує селянство, показавши, що *«матеріальна зацікавленість, особливо після 1789 року, — це єдиний спонукальний мотив їхнього світогляду; цікавить їх зовсім не те, чи законний, чи аморальний той або інший вчинок, а тільки чи вигідний він для них»* [2]. З іншого боку, деякі з героїв викликають у читача симпатію і довіру (Нізрон, Мішо, Пешіна та ін.), незалежно від того, борються вони за права усіх чи відстоюють власну гідність.

Разом селяни — велика сила, просто їм ще важко усвідомити, хто їх справжній ворог, а хто друг. *«Майте на увазі, десяток селян, що зібрались у шинку, варті одного видатного політичного діяча»*, — каже місцевий кюре [2]. І справді переконливою видається власна, добре обдумана філософія Фуршона, виправдана непростим життєвим становищем: *«І скрізь, хоч би де ми були, ми її, землю, й копаємо, й риємо, і угноємо, і обробляємо для вас, що народилися багатими, як ми народилися бідними. А хочете лишатися хазяями, то ми завжди будемо ворогувати, сьогодні, як і тридцять років тому. У вас — усе, у нас — нічого, ви не можете вимагати від нас ще й дружби!»* [2]

Назвавши загалом проблеми селянства, автор, здавалося б, має виправдати їх бажання повстати проти несправедливості, змести і Монкорне, і Тонсара, і Рігу. Процес наростання незадоволення серед селян психологічно вивірений, невпинно загострюється з кожною сторінкою; очікування біди, хвилювання, страх Бальзак передає і читачам. Але «революція низів», як відомо, страшила Бальзака. Виходячи з його світобачення, це призвело б до краху цивілізації, уособленням якої є егський замок та довколишній парк. Не випадково очима Блонде читачі милуються неповторними краєвидами місцевості, так детально і з таким замилюванням описаної в романі «Селяни». Рай на землі, *«ошатної простоти якого так шукають живописці»*, *«де мистецтво примішується*

до природи, не псуючи одне одного, де художність природна, а природність художня» [2]. Розкішна краса сільського життя мало ким помічається і може бути легко зруйнована, бо більшість мешканців хвилює не краса, а більш прозаїчні питання: як зупинити самовільну вирубку лісу, чи дозволять збирати колоски тощо. Одночасно неодноразово підкреслюється думка, що під час селянських заворушень замок потрібно зруйнувати вщент. Письменник викриває егоїстичність буржуазії, яка, прагнучи до наживи, розпалює ненависть селян до дворянства і користується нею, тим самим накликаючи небезпеку і на себе.

Оноре де Бальзаку вдалося розкрити типово глибокі й непримиренні суперечності та конфлікти суспільного життя на селі, які не могли бути вирішені в рамках існуючого ладу. *«Те, що творить нас у долині, спостерігається повсюди у Франції і впливає з надійною посіяних у селянстві революцією 1789 року»*, — говорить Броссе [2]. Але *«революції низів»* читач у романі не побачить. Буде лише безжалісне вбивство Принца, страшна загибель Мішо, смерть його дружини та її новонародженої дитини. Цей жах змусить Монкорнь розпродати Егі ділянками, і все станеться так, як того хотіли Ріг і Гобертен.

Перші враження від Егів, як і останні, показано очима журналіста Блонде. Вони діаметрально протилежні. Куди поділася непомітна краса, що так приваблювала героя на початку твору? Тепер *«край був невпізнаний. Замість таємничого лісу і парку з алеями тяглися зорані поля; околиці нагадували лист картону з наклеєними строкатими клапками матерій. Селянин — переможець і завойовник — заволодів маєтком, що був подроблений на тисячі латок»* [2], навіть не підозрюючи, що його самого вже обдурили і перемогли.

Селянська тема завершує зрілий період творчості Оноре де Бальзака. Реалізм досяг у майстерності письменника найвищого рівня, виявивши глибину аналізу соціальних відносин, широту показаних життєвих явищ, досконалість побудови сюжетів, глибоку типізацію та індивідуалізацію героїв. На жаль, останній роман Бальзака *«Селяни»* залишився незавершеним. Евеліна Ганська змогла лише в якійсь мірі дописати сюжет, виходячи із задуму, розробленого автором у 1838 році. Проте Бальзакові вдалося розкрити тему землі як джерела економічної могутності та політичної сили держави, не дарма за неї точиться така непримиренна боротьба...

Час та історія підтвердили, що авторська думка, філософськи висловлена головними образами роману «Селяни», — важлива, актуальна, дискусійна: нікуди не зникла проблема землі, не змінилося і ставлення до багатих, що нечесно заробили свої статки, обдурюючи народ. Тема роману сучасна: в Україні триває капіталізація аграрного сектору. Українські села в переважній більшості — у стані занепаду. Люди втрачають право на землю, паї в результаті незаконних оборотів спритних ділків нерідко перепродаються людям, далеким від сільського господарства [4], власники, що віддають свої паї в оренду, не отримують від цього належної гідної оплати. Гіркий присмак розчарування Блонде передав і читачеві питанням, що завершує останні сторінки роману: *«Що станеться через півсторіччя з народами, коли все так ітиме й далі?»* [2]

Список використаних джерел

1. Наливайко Д. С. Оноре Бальзак. Нарис життя і творчості. Київ, 1985. 198 с.
2. Оноре де Бальзак. Селяни / переклад з франц. Євгена Дроб'язка. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printitzip.php?tid=675> (дата звернення: 01.03.19).
3. Реизов Б. Г. Французкий исторический роман в эпоху романтизма. Ленинград, 1958. 296 с.
4. Слободяник В. Український слід Бальзака // Персонал плюс. 2012. 23—29 травня. № 21 (478).